

BRUXELLES & SES INSTITUTIONS

ENTRE VILLE HAUTE & VILLE BASSE

**BRUSSELS &
ITS INSTITUTIONS**

BETWEEN THE LOWER TOWN & THE UPPER TOWN

Gérald Ledent & Cécile Vandernoot

BRUSSEL & HAAR INSTELLINGEN

TUSSEN BOVEN- & BENEDENSTAD

LA SENNE, UN RÉSEAU HYDROGRAPHIQUE PREMIER —

L'histoire de Bruxelles, comme beaucoup d'autres villes, est liée à celle de sa rivière, la Senne. Elle y coule du sud au nord pour rejoindre, via la Dyle et le Ruppel, l'Escaut et la ville d'Anvers. La Senne est une rivière capricieuse et son bassin est régulièrement inondé, faisant place à un large marais. Ce marais est à l'origine du nom de la ville («bruok», le marais et «sella», l'habitation), mais aussi de sa boisson la plus typique, la lambic, dont la fermentation naturelle est permise par des levures sauvages présentes uniquement dans la vallée de la Senne. La rivière est au centre d'un réseau hydrographique particulier composé de nombreux affluents qui ont, pour beaucoup, donné leur nom à des quartiers familiers aux oreilles bruxelloises, comme Molenbeek, Woluwé, etc. Ce réseau a donné lieu

aux premiers tracés viaires qui se sont implantés parallèlement ou perpendiculairement à celui-ci, mais aussi aux premières installations humaines à partir de l'époque romaine. Aujourd'hui, la Senne est voûtée et sa trace n'est révélée que très ponctuellement dans la ville. Pourtant, cette structure hydrographique première pourrait être au cœur de la fabrique de la ville de demain, localement avec la réouverture de la Senne et de certains de ses affluents, ou plus largement, comme structure paysagère, telle que présentée dans les études de BXL 2040.

THE SENNE, A PRIMARY HYDROGRAPHIC NETWORK —

As is the case with many cities, the history of Brussels is linked to the history of its river. The Senne flows from south to north, reaching the Scheldt and the city of Antwerp via the Dyle and the Rupel. The Senne is an irregular river. Its basin floods frequently, resulting in vast marshlands. This marsh gave the city not only its name—*bruok* (marsh) and *sella* (house)—but also its most famous drink, lambic, whose natural fermentation is made possible by wild yeast found only in the Senne valley. The river is at the centre of a hydrographic network made up of many tributaries, some of which have given their names to districts familiar to residents of the city, from Molenbeek to Woluwe, for instance. This network gave rise to the first roads that ran parallel or perpendicularly to it, but also to the first human settlements from Roman times. Today the Senne is covered over and its course is only occasionally visible in the city. And yet this primary hydrographic network could be at the heart of the fabric of the city of tomorrow, whether locally with the uncovering of the Senne and some of its tributaries or more widely as a feature structuring the landscape, as presented in the BXL 2040 studies.

Marsh landscape. *Winter View of the Abbey of Groenendael near Brussels*, Denis van Alsloot, 1621 (detail).

DE ZENNE, EEN PRIMAIR HYDROGRAFISCH NETWERK —

De geschiedenis van Brussel is, net als die van vele andere steden, verbonden met die van haar rivier, de Zenne. Ze stroomt van zuid naar noord via de Dijle en de Rupel naar de Schelde en Antwerpen. De Zenne is een grillige rivier; haar stroomgebied overstroomt regelmatig, waardoor een groot moeras ontstaat. Dit moeras ligt aan de oorsprong van de naam van de stad (*bruok*, moeras, en *sella*, nederzetting), maar ook van haar meest typische drank, de lambiek, waarvan de natuurlijke gisting mogelijk wordt gemaakt door wilde gisten die enkel voorkomen in de Zennevallei. De rivier ligt in het centrum van een bijzonder hydrografisch netwerk samengesteld uit talrijke zijrivieren, waarvan er vele hun naam gaven aan bekende Brusselse wijken zoals Molenbeek en Woluwe. Dit netwerk

gaf aanleiding tot de eerste wegennetten die evenwijdig aan of loodrecht op het water werden aangelegd, en ook tot de eerste menselijke nederzettingen, die vanaf de Romeinse tijd ontstonden. Tegenwoordig loopt de Zenne ondergronds en is ze maar hier en daar zichtbaar in de stad. Deze primaire hydrografische structuur zou echter een centrale plek kunnen hebben in het stadsweefsel van morgen, lokaal met het blootleggen van de Zenne en enkele van haar zijrivieren, en ruimer als landschapsstructuur, zoals voorgesteld in de studie Brussel 2040.

UN COTEAU PRIVILÉGIÉ ET UN PORT À SES PIEDS —

Le réseau hydrographique de la Senne a sculpté la topographie du territoire bien avant que la ville de Bruxelles n'y apparaisse. Parmi ses affluents, le Maelbeek est important car, ensemble, ils ont façonné la topographie de la rive droite de la Senne sous la forme d'un éperon orienté vers le nord. Son versant ouest est particulièrement privilégié. Il est baigné de lumière et préservé par sa hauteur des humeurs de la rivière. Il va jouer un rôle central dans l'histoire de la ville, et la ligne de partage des eaux sera mise à profit à partir du 18e siècle pour inscrire dans la chair de la ville différentes institutions. Pour sa part, la Senne est une rivière peu profonde, mais elle est praticable pour des barges à fond plat jusqu'à la pointe nord de l'île Saint-Géry, au-delà de laquelle les ensablements la rendent impropre

à la navigation. À cet endroit, un point de débarquement – *portus* – est aménagé. Ce premier port de Bruxelles est couplé à un pont qui traverse la rivière. Naturellement situé dans la vallée, le port sera le premier lieu de rassemblement et le point de départ du développement de la ville.

A SUITABLE HILLSIDE AND A PORT AT ITS FEET —

The Senne's hydrographic network shaped the topography of the area long before the city of Brussels came into being. Among its tributaries, the Maelbeek is important because together they shaped the topography of the Senne's right bank into the form of a north-facing spur. The western slope of this spur is particularly well favoured. It is bathed in light and protected by its elevation from the river's whims. This hillside would play a central role in the city's history, and its ridgeline would be used from the eighteenth century onwards to inscribe various institutions in the fabric of the city. The Senne is a shallow river, but it is passable for flat-bottomed barges as far as the northern tip of Île Saint-Géry, beyond which silting up makes it unnavigable. It is at this site that a disembarking point—*portus*—was built. The first port of Brussels was coupled with a bridge that crossed the river. Naturally located in the valley, the port was the city's first gathering place and the starting point for its development.

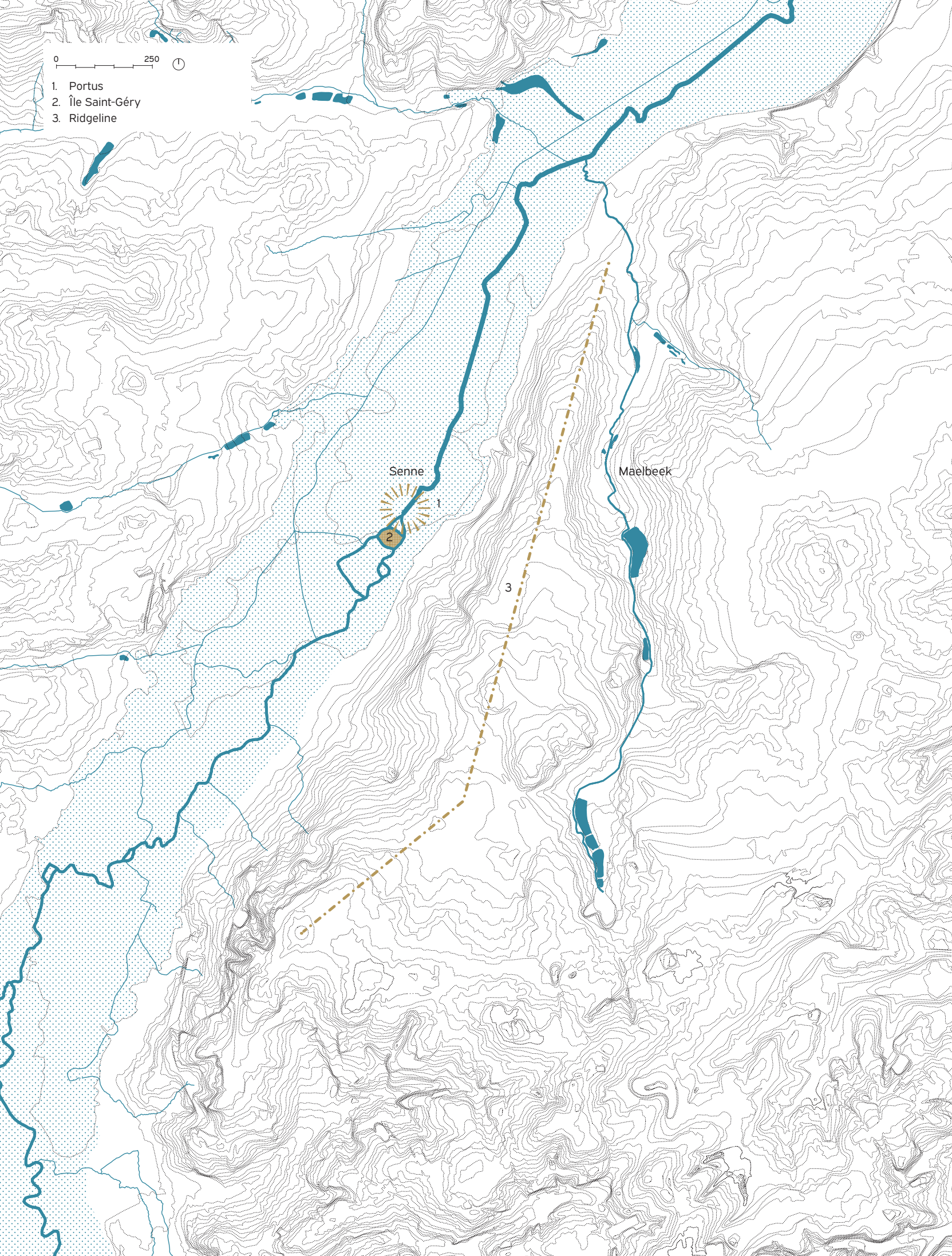

The first port of Brussels on the banks of the river Senne was home to flat-bottomed barges. *Triptych of the Four Crowned Martyrs*, anon., 1560 (detail).

EEN BEVOORRECHTE HEUVEL EN EEN HAVEN AAN ZIJN VOETEN —

Het rivierenstelsel van de Zenne heeft de topografie van het gebied gevormd, lang voordat de stad Brussel ontstond. Van haar bijrivieren is vooral de Maalbeek belangrijk, omdat die samen met de Zenne zelf de topografie van de rechteroever gesculpteerd heeft in de vorm van een noordelijke uitloper. De westkant is bijzonder bevoorrecht: hij baadt in het licht en wordt door zijn hoogte gevrijwaard van het grillige karakter van de rivier. Hij zal een centrale rol spelen in de geschiedenis van de stad, en de waterscheiding zal vanaf de 18de eeuw worden gebruikt om verschillende instellingen een plek te geven in de stad. De Zenne is ondiep, maar is bevaarbaar voor platbodems tot aan de noordpunt van het Sint-Gorikseiland, waar ze door verzanding onbevaarbaar wordt. Op deze plaats wordt

een aanlegplaats – *portus* – ingericht. Deze eerste haven van Brussel is verbonden met een brug die over de rivier gaat. De haven, die natuurlijk in de vallei ligt, zal de eerste verzamelaars van de stad zijn en het vertrekpunt voor haar verdere ontwikkeling.

0 250

- 1. Portus
- 2. Île Saint-Géry
- 3. Ridgeline

Senne

Maelbeek

1

2

3

PREMIÈRE AGGLOMÉRATION — La ville de Bruxelles naît à la suite de l'activité du port, en 979 selon la légende. Dès l'origine, elle s'organise autour de trois pouvoirs qui font apparaître pour la première fois les rapports entre le haut et le bas de la ville. Le pouvoir économique s'installe résolument dans la vallée, suite à l'implantation d'un premier marché hors de la zone inondable. C'est le marché bas – *Nedermerkt* – qui deviendra plus tard la Grand-Place. Il se trouve au croisement de la rivière et d'une chaussée perpendiculaire, le *Steenweg*, qui relie le haut et le bas de la ville, et, plus loin encore, les villes de Gand et de Namur. Le pouvoir seigneurial s'installe sur l'île Saint-Géry où il érige un premier *castrum* défensif. Sa chapelle abrite les reliques de la sainte patronne de la ville, Gudule. Enfin, un premier édifice religieux en bois est construit sur le coteau

ouest de la Senne. C'est l'oratoire Saint-Michel, dressé sur le *Treurenberg*.

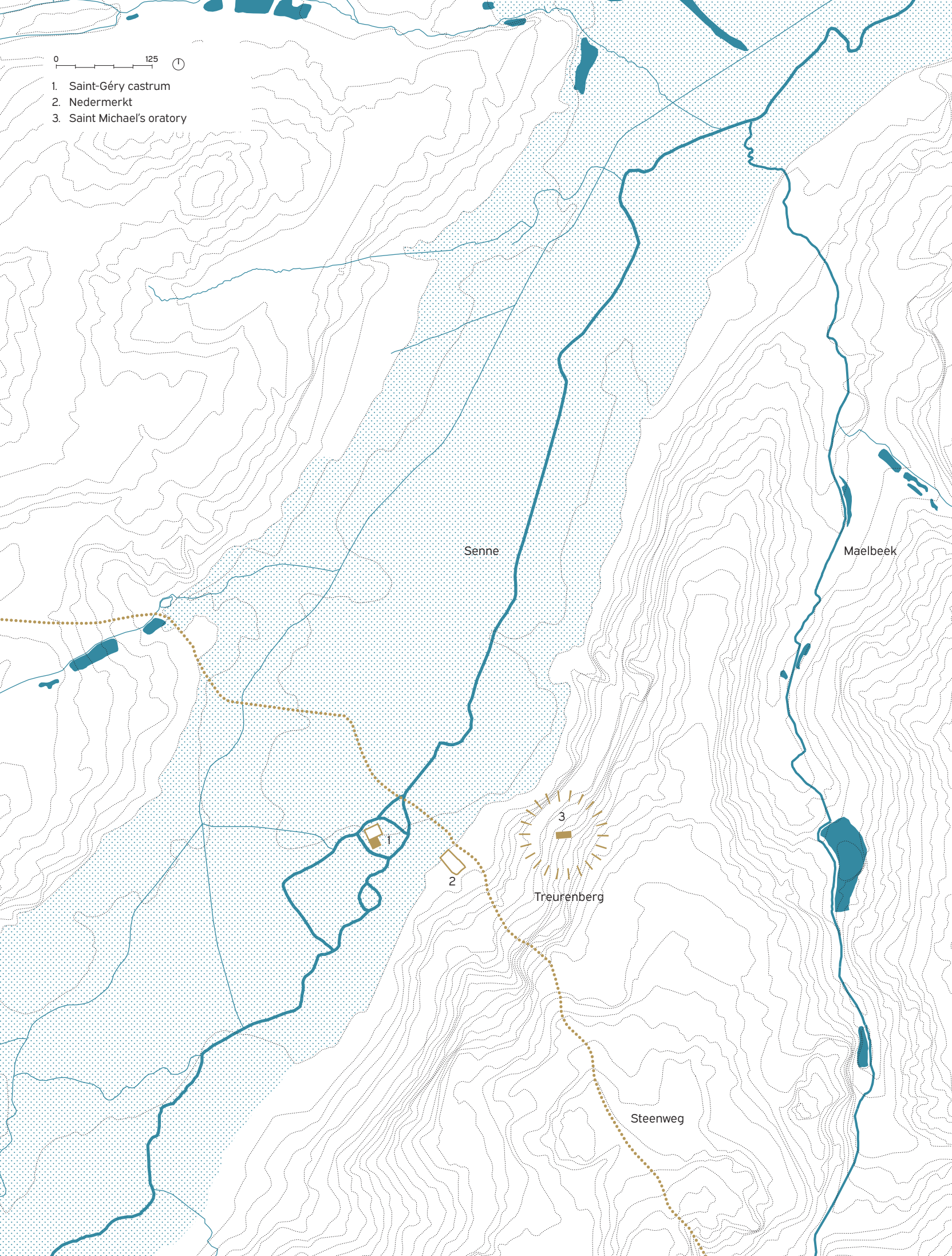
AN EARLY SETTLEMENT — The city of Brussels came into being as a result of the port activity, in 979 according to legend. From the start, the city was organized around three powers, which for the first time revealed the relation between the city's lower and upper parts. The economic power was firmly established in the valley, following the creation of an initial market outside the flood zone. This was the *Nedermerkt* or lower market, which later became the Grand Place. It was located at the intersection of the river and a paved road, the *Steenweg*, which connected the lower and upper parts of the city and, beyond that, the cities of Namur and Ghent. The seigneurial power settled on Île Saint-Géry, where it erected a first defensive *castrum* (fort). Its chapel housed the relics of the town's patron saint, Gudula. Lastly, an early wooden religious building was built on the western hillside of the Senne. This was the oratory dedicated to Saint Michael, built on the *Treurenberg* (Hill of Lamentations).

Saint Michael, patron saint of the city. *Homiliary of Corbeie*, Eusebius Gallinacus, c. 1179.

DE EERSTE STEDELIJKE KERN — De stad Brussel ontstond vanuit deze havenactiviteiten, volgens de legende in 979. Vanaf het begin wordt ze georganiseerd rond drie machten, die voor het eerst de verhouding tussen de boven- en benedenstad duidelijk maken. De economische macht wordt stevig gevestigd in de vallei, na het ontstaan van de eerste markt buiten het overstromingsgebied. Dit is de lage markt – *Nedermerkt* – die later de Grote Markt zal worden. Ze ligt op het kruispunt van de rivier en een loodrechte weg, de *Steenweg* die de boven- en benedenstad met elkaar verbindt en verder doorloopt richting Gent en Namen. De heerlijkheid vestigt zich op het Sint-Gorikseiland waar ze een eerste defensief *castrum* opricht. De kapel herbergt de relikwieën van de beschermheilige van de stad, de Heilige Goedele. Ten slotte wordt een eerste houten kerkgebouw

opgetrokken op de westelijke helling van de Zenne, op de *Treurenberg*: het Sint-Michielsoratorium.

0 125

- 1. Saint-Géry castrum
- 2. Nedermerkt
- 3. Saint Michael's oratory

Senne

Maelbeek

3
Treurenberg

Steenweg

PREMIERS REMPARTS ET COUDENBERG — Pour défendre la ville, de premiers remparts sont construits au 13e siècle. Ce sont de robustes constructions de terre et de pierre, percées de sept portes dont plusieurs vestiges existent encore aujourd'hui, comme la Tour Noire à côté de la place Sainte-Catherine. Dans le bas de la ville, l'enceinte protège le port et la Grand-Place, mais elle se développe aussi sur le coteau ouest, en incorporant l'oratoire Saint-Michel et une deuxième proéminence, le *Coudenberg*. Un nouveau château y est construit, à cheval sur les remparts, 40 mètres au-dessus du niveau de la Senne. Cette époque est marquée par deux déplacements des institutions vers la colline. Au niveau religieux, l'oratoire Saint-Michel acquiert une nouvelle importance. Il est remplacé par une collégiale où sont déplacées les reliques de Sainte Gudule

préservées jusqu'alors sur l'île Saint-Géry. Au niveau politique, le château du Coudenberg supplante l'ancien *castrum* et le pouvoir seigneurial migre du marais vers la colline. Cet élément défensif deviendra progressivement un palais qui sera le siège des ducs de Brabant puis de Bourgogne qui y construiront l'*Aula Magna*, une des plus belles salles de réception d'Europe. Charles V lui-même l'agrandira par l'adjonction d'une chapelle gothique et de la place des Bailles devant le palais.

FIRST RAMPARTS AND COUDENBERG — To defend the city, ramparts were first built in the thirteenth century. These robust constructions of earth and stone included seven gates, several remains of which still exist today, such as the Black Tower at Place Sainte-Catherine. In the lower part of town, the ramparts protected the port and the Grand Place, but also covered the western hillside, incorporating the oratory dedicated to Saint Michael and a second hillock, the Coudenberg (Cold Hill). This is where a new castle was built. It straddled the ramparts forty metres above the level of the Senne. On two occasions during this period, institutions were moved to the hill. On a religious level, the oratory of Saint Michael gained in importance. It was replaced by a collegiate church into which the relics of Saint Gudula were transferred, relics which had been previously kept on Île Saint-Géry. At the political level, Coudenberg Castle replaced the old *castrum* and the seigneurial power migrated from the marsh to the hill. This defensive element gradually evolved into a palace that became the seat of the Dukes of Brabant and then of Burgundy, who would build the *Aula Magna* in it, one of Europe's most beautiful banqueting halls. Charles V himself would add a Gothic chapel to the *Aula Magna* and lay out Place des Bailles in front of the palace.

Coudenberg Palace and Place des Bailles.
The Court of Brussels, Joan Blaeu, 1649 (detail).

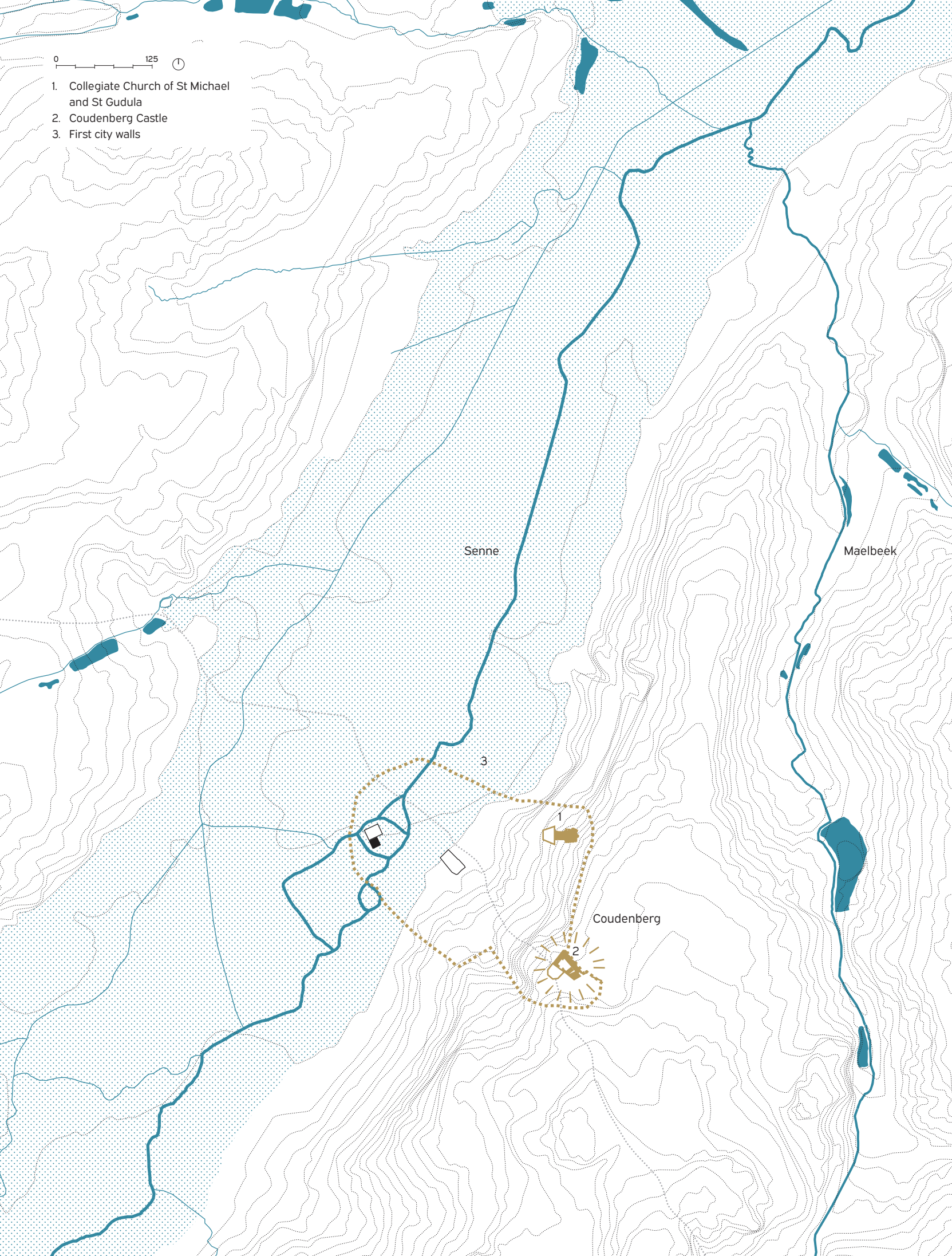
DE EERSTE STADSMUREN EN DE KOUDENBERG — Ter verdediging van de stad worden in de 13de eeuw de eerste stadsmuren gebouwd. Het zijn stevige constructies van aarde en steen, met zeven poorten, waarvan enkele delen nog steeds goed bewaard zijn, zoals de Zwarte Toren naast het Sint-Katelijneplein. In het lagergelegen deel van de stad beschermt de muur de haven en de Grote Markt, maar hij strekt zich ook uit over de westelijke helling, waar hij het Sint-Michielsoratorium en een tweede prominente plek, de *Koudenberg* omvat. Hier wordt een nieuw kasteel gebouwd, dwars over de vestingmuren, 40 meter boven het niveau van de Zenne. Deze periode wordt gekenmerkt door twee verschuivingen van de instellingen in de richting van de heuvel. Op religieus niveau krijgt het Sint-Michielsoratorium een nieuwe betekenis. Het

wordt vervangen door een kapittelkerk waarnaar de relikwieën van de Heilige Goedele worden overgebracht, voorheen bewaard op het Sint-Gorikseiland. Op politiek niveau vervangt het Koudenbergkasteel het oude *castrum* en de soevereine macht verhuist van het moeras naar de heuvel. Dit verdedigingselement zal geleidelijk uitgroeien tot een paleis dat de zetel zal worden van de hertogen van Brabant en vervolgens van Bourgondië, die er de *Aula Magna* zullen bouwen, een van de mooiste pronkzalen in Europa. Karel V zal het verder uitbreiden met een gotische kapel en de aanleg van het voor het paleis gelegen Baliënplein.

0 125

1. Collegiate Church of St Michael and St Gudula
2. Coudenberg Castle
3. First city walls

Senne

Maelbeek

3

1

2

Coudenberg

SECONDS REMPARTS — La ville se développe rapidement grâce au commerce et à l'industrie, drapière notamment. Sa population augmente en conséquence et les premiers remparts deviennent trop exigus. Une seconde enceinte est construite au 14e siècle. Les murs de brique et de pierre de dix mètres de hauteur sont accompagnés de larges fossés dont certains sont remplis d'eau. Si l'enceinte a totalement disparu aujourd'hui à l'exception de la Porte de Hal, son dessin reste bien visible dans la ville puisqu'il a fait place aux boulevards de la petite ceinture entourant le cœur de la ville, le *Pentagone* bruxellois. À l'intérieur des murs, les lieux de pouvoir s'équilibrent entre la ville haute et la ville basse. Les guildes marchandes prennent de l'importance et s'organisent de manière de plus en plus structurée autour de la Grand-Place. L'hôtel de ville

symbolise cette montée en puissance de la bourgeoisie urbaine et du pouvoir des corporations. Trois éléments symboliques verticaux marquent alors le ciel de Bruxelles: la flèche de l'Hôtel de Ville, les hautes toitures du Palais du Coudenberg et les nouvelles tours gothiques de la collégiale Saints-Michel-et-Gudule.

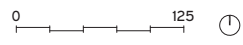
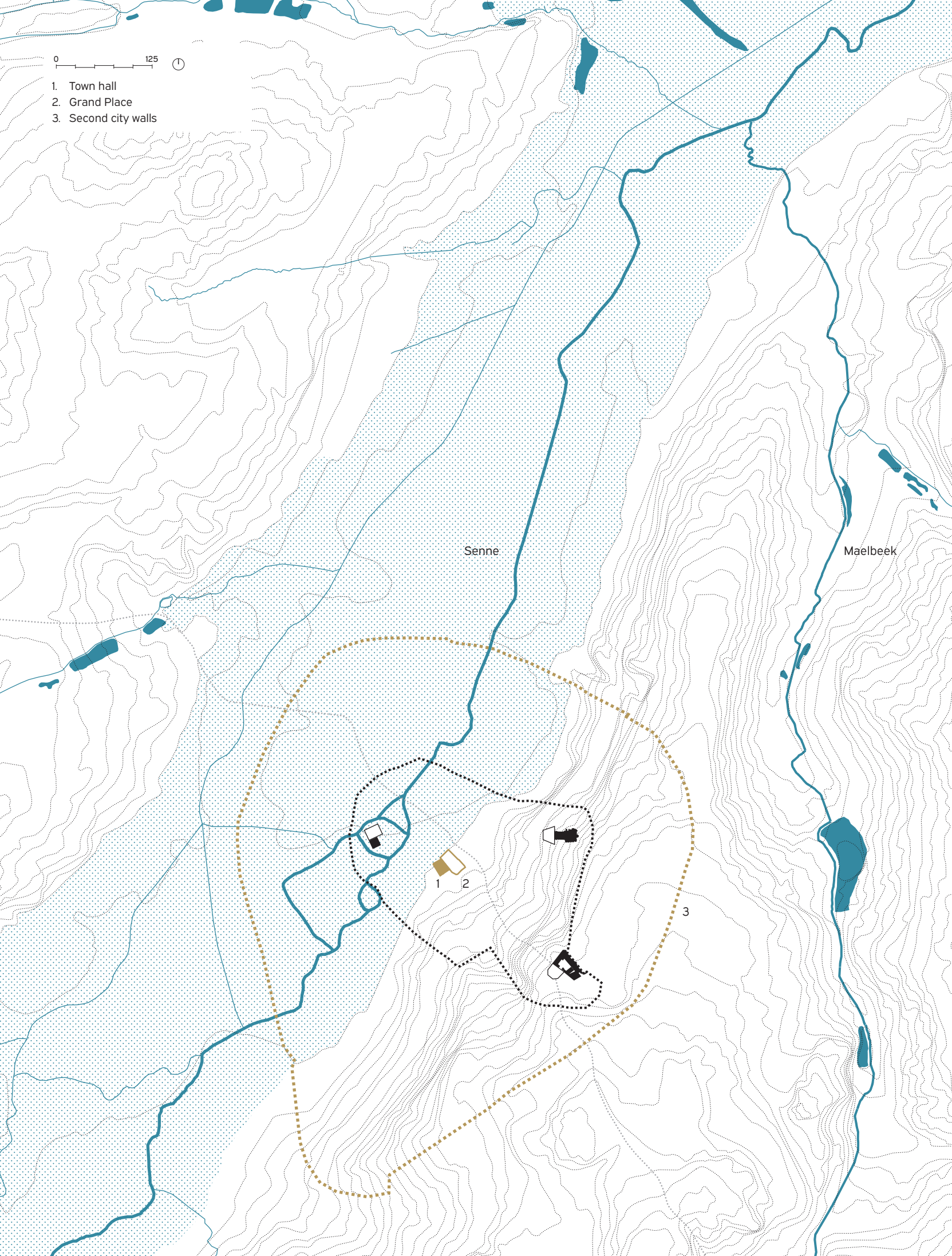
SECOND RAMPARTS — The city developed rapidly thanks to trade and industry, in particular the cloth industry. Its population increased accordingly, the city soon becoming cramped within the first ramparts. A second surrounding wall was built in the fourteenth century. The ten-metre-high brick-and-stone wall was accompanied by wide ditches, some of which were filled with water. Although the wall has completely disappeared today, with the exception of Halle Gate, its outline is still clearly visible in the city, as it gave way to the boulevards that make up the inner ring road surrounding the city, the Brussels Pentagon. Within these walls, the centres of power were balanced out between the lower town and the upper town. The merchant guilds had gained in importance and were organizing themselves around the Grand Place. The town hall symbolized the rise of this urban bourgeoisie and the increased power of the guilds. Three vertical symbols marked the Brussels skyline at the time: the spire of the town hall, the high roofs of Coudenberg Palace, and the new Gothic towers of the Collegiate Church of St Michael and St Gudula.

The second city walls of Brussels. *Engraving of the Brussels City Walls in the 16th Century*, Wenceslaus Hollar, n.d. (detail).

DE TWEEDE STADSMUUR — De stad ontwikkelt zich snel dankzij de handel en industrie, met name de lakenindustrie. De bevolking neemt toe en de eerste muren worden te klein. In de 14de eeuw wordt daarom een tweede omwalling opgetrokken. Naast de tien meter hoge bakstenen en stenen muren komen brede greppels, waarvan sommige gevuld zijn met water. Hoewel de muur vandaag volledig is verdwenen, met uitzondering van de Hallepoort, is de omtrek ervan nog steeds duidelijk zichtbaar in de stad. De muur heeft immers plaatsgemaakt voor de boulevards van de binnenring rond de stadskern, de zogenaamde *Brusselse Vijfhoek*. Binnen de muren zijn de machtsposities tussen de boven- en benedenstad in evenwicht. De koopmansgilden worden alsmear belangrijker en organiseren zich op een steeds gestructureerdere manier rond de Grote Markt.

Het stadhuis symboliseert deze opkomst van de stedelijke bourgeoisie en de macht van de gilden. Drie verticale symbolische elementen tekenen zich af tegen de hemel boven Brussel: de torenspits van het stadhuis, de hoge daken van het Koudenbergpaleis en de nieuwe gotische torens van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekerk.

- 1. Town hall
- 2. Grand Place
- 3. Second city walls

Senne

Maelbeek

1

2

3

INCENDIE DU PALAIS, UN PARC — Au 18e siècle, en 1731 exactement, le Palais du Coudenberg brûle et une grande partie des chefs-d'œuvre qu'il abrite partent en flammes. Cet événement sera le prétexte pour une restructuration complète du quartier dans le dernier quart du 18e siècle. Au nord du Palais, un grand parc boisé – la *Warande* – était réservé à la chasse. Occupant l'espace compris entre la rue de Louvain et la porte de Namur, cette garrigue présentait une forte pente. En 1775, le pouvoir autrichien propose de remanier le parc en l'arasant complètement à partir du niveau des remparts à l'est. À l'ouest, au niveau de la rue Isabelle, le nivellement est repris par un important mur de soutènement d'une dizaine de mètres qui met en évidence l'important dénivelé entre la ville haute et la ville basse. Le nouveau parc est un grand tapis de verdure rectangulaire

organisé autour d'un dessin géométrique en patte d'oie dont le tracé servira de départ pour plusieurs projets urbains adjacents. La Ville de Bruxelles finance le projet par une vaste opération immobilière d'hôtels particuliers qui entourent le parc. Ses petits côtés sont occupés par le Palais du Conseil du Brabant qui deviendra plus tard le Parlement belge, et un complexe de quatre hôtels particuliers dont le remaniement progressif mènera au 19e siècle au Palais royal.

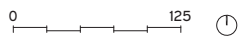
A PALACE ON FIRE, A PARK — In the eighteenth century (in 1731), Coudenberg Palace burned down and many of the masterpieces it housed went up in flames. This led to a complete restructuring of the district in the last quarter of the eighteenth century. To the north of the palace was a large wooded park reserved for hunting, the *Warande*. Occupying the area between Rue de Louvain and Porte de Namur, this area of scrubland featured a steep slope. In 1775 the Austrian authorities sought to redesign the park by levelling it with the ramparts to the east. To the west, at the level of Rue Isabelle, the levelling involved the construction of a ten-metre retaining wall that highlighted the significant difference in altitude between the lower town and the upper town. The new park consisted of a vast geometric area of greenery whose layout included paths and junctions that would inspire several adjacent urban projects. To finance the project, the city authorities relied on an ambitious real-estate operation involving private mansions being built around the park. The park's shorter edges were home to the Palace of the Council of Brabant (the future Belgian Parliament) and a complex of four private residences whose gradual restructuring would result, in the nineteenth century, in the Royal Palace.

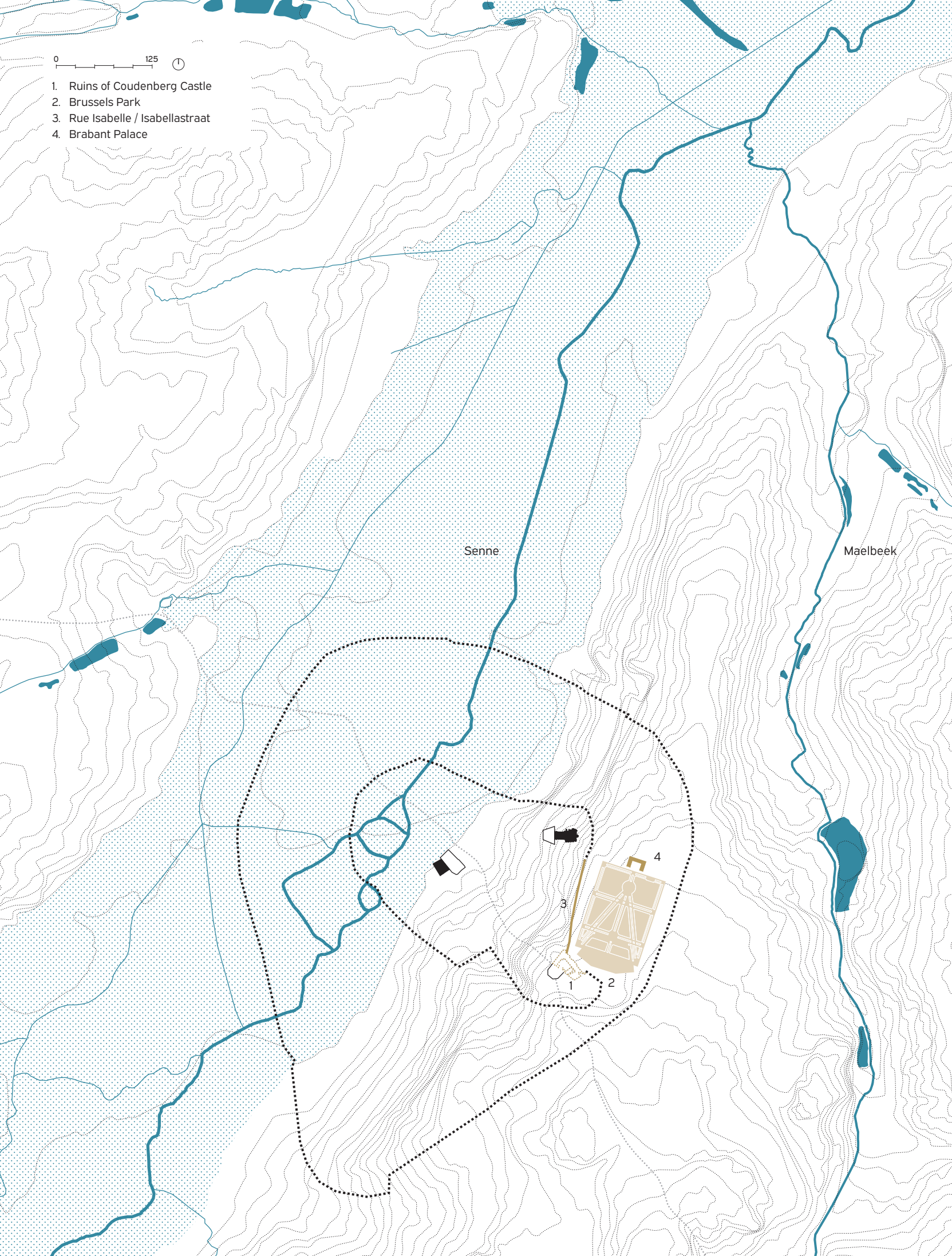
From a hunting park to a parade ground. *Hunting Scene in the Park of the Coudenberg Palace*, anon., 1620 (detail) / *View of the Brussels Park*, François Lorent, 1778.

HOE EEN PALEISBRAND LEIDT TOT EEN PARK — In de 18de eeuw (in 1731) brandt het Koudenbergpaleis af en gaat een groot deel van de meesterwerken die het herbergt in vlammen op. Deze gebeurtenis zou de aanleiding worden voor een volledige herstructurering van de wijk in het laatste kwart van de 18de eeuw. Ten noorden van het paleis ligt de *Warande*, een groot bebost park dat voorbehouden is voor de jacht. Deze groene zone, gelegen tussen de Leuvenseweg en de Naamsepoort, heeft een steile helling. In 1775 wordt het park onder Oostenrijks bewind opnieuw ingericht door het volledig te egaliseren vanaf het niveau van de vestingmuren in het oosten. In het westen, ter hoogte van de Isabellastraat, wordt de nivellering opgevangen door een grote keermuur van ongeveer tien meter, die het aanzienlijke niveauverschil tussen de boven- en

benedenstad benadrukt. Het nieuwe park is een groot rechthoekig groen tapijt dat volgens een geometrisch ontwerp in de vorm van een ganzenpoot is georganiseerd. Dit tracé zal dienen als uitgangspunt voor verschillende aangrenzende stedelijke projecten. De stad Brussel financiert de aanleg van dit park via een omvangrijke vastgoedoperatie van particuliere herenhuizen rond het park. De korte zijden worden ingenomen door het Paleis van de Soevereine Raad van Brabant, dat later het Belgisch Parlement zou worden, en door een complex van vier herenhuizen waarvan de geleidelijke verbouwingen in de 19de eeuw tot het Koninklijk Paleis hebben geleid.

1. Ruins of Coudenberg Castle
2. Brussels Park
3. Rue Isabelle / Isabellastraat
4. Brabant Palace

Senne

Maelbeek

INCENDIE DU PALAIS, UNE PLACE — Côté jardin, l'incendie du Palais du Coudenberg sert de prétexte à l'aménagement du Parc de Bruxelles. Côté cour, il est décidé de niveler l'ancienne place des Bailles qui formait le parvis sud du Palais du Coudenberg. La nouvelle place fait écho aux places royales construites à Paris. Celle de Bruxelles doit consacrer Charles de Lorraine dont la statue occupera le centre. La place néoclassique s'organise autour de deux axes. Le premier la relie directement au Parc de Bruxelles, en s'ouvrant vers le nord dans la prolongation d'une des branches diagonales de son tracé. À la perpendiculaire, un deuxième axe relie à travers le centre de la place la flèche de l'hôtel de ville et la nouvelle église Saint-Jacques-sur-Coudenberg. Celle-ci remplace, après bien des attermoissements, la chapelle de Charles Quint qui avait pourtant

résisté aux flammes. La place propose ainsi une nouvelle articulation entre le haut et le bas de la ville. Celle-ci est d'autant plus forte que la place intègre le tracé historique du Steenweg, qui y pénètre sous les arcades d'un de ses angles. Aujourd'hui, Charles de Lorraine n'occupe plus le centre de la place, remplacé par Godefroid de Bouillon dans une tentative de donner une identité à la nation belge au milieu du 19e siècle.

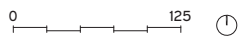
A PALACE ON FIRE, A SQUARE — On the garden side, the fire that destroyed Coudenberg Palace led to the creation of Brussels Park. On the other, it was decided to level the former Place des Bailles, which formed the southern forecourt of Coudenberg Palace. The new square echoed the royal squares built in Paris. The Brussels Place Royale was intended to consecrate Charles of Lorraine, whose statue would fill the centre. The neoclassical square was structured around two routes. The first connected it directly to Brussels Park, extending north from one of the diagonal paths in the park's layout. The second, perpendicular route traversed the centre of the square to draw a line from the spire of the town hall to the new Church of Saint-Jacques-sur-Coudenberg. After many delays, this church finally replaced the Chapel of Charles V, although the latter had survived the fire. The square thus provided a new link between the lower and upper parts of the city. This link was reinforced by the fact that the square incorporated the historical course of the Steenweg, which entered the square under the arcades in one of its corners. Today, Charles of Lorraine no longer dominates the square. He was replaced in the mid nineteenth century by Godfrey of Bouillon in an attempt to give the Belgian nation an identity.

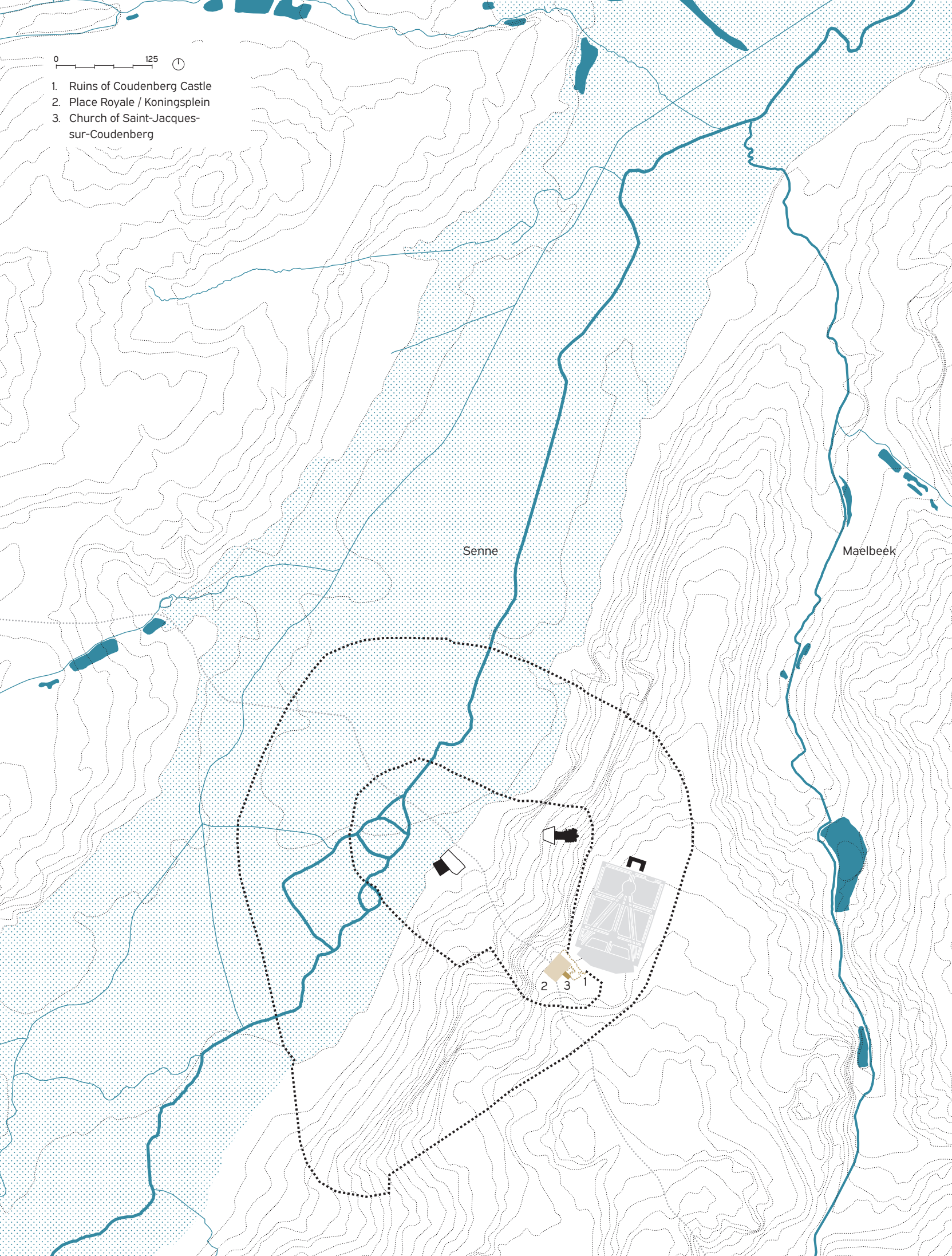
View of Place Royale, Georg Matthias Probst, after Rooland, late 18th century; *View of Place Royale*, anon., c. 1830.

HOE EEN PALEISBRAND LEIDT TOT EEN PLEIN — Aan de tuinzijde vormt de brand in het Koudenbergpaleis de aanleiding voor de aanleg van het Warandepark, ook gekend als het Park van Brussel. Langs de kant van de binnenplaats wordt besloten het vroegere Baliënpaleis, dat het zuidelijke plein van het Koudenbergpaleis vormt, te nivelleren. Het nieuwe plein sluit aan bij de stijl van de koninklijke pleinen die destijds in Parijs werden aangelegd. Dat van Brussel wordt gewijd aan Karel van Lotharingen, wiens standbeeld in het midden zal staan. Het neoklassieke plein is georganiseerd volgens twee assen. De eerste verbindt het rechtstreeks met het Warandepark en opent zich naar het noorden toe, in het verlengde van een van de diagonale vertakkingen van het tracé. Loodrecht hierop loopt een tweede as door het midden van het plein, die de torenspits

van het stadhuis verbindt met de nieuwe Sint-Jacob-op-de-Koudenbergkerk. Deze vervangt, na veel getalm, de hofkapel van Karel V, die nochtans ongeschonden uit de brand was gekomen. Het plein vormt zo een nieuwe verbinding tussen boven- en benedenstad. Die wordt nog versterkt doordat het plein deel uitmaakt van het historisch tracé van de Steenweg, een tracé dat tot op het plein doordringt via de arcaden op een van de hoeken. Vandaag staat Karel van Lotharingen niet meer in het midden van het plein. Hij werd vervangen door Godfried van Bouillon in een poging om de Belgische natie in het midden van de 19de eeuw een identiteit te geven.

1. Ruins of Coudenberg Castle
2. Place Royale / Koningsplein
3. Church of Saint-Jacques-sur-Coudenberg

UN TRACÉ ROYAL — En 1831, la Belgique devient indépendante avec Bruxelles comme capitale. La place Royale et le Parc de Bruxelles sont à l'origine d'un vaste projet qui institue par l'espace l'ordre de ce nouveau pays. Vers le sud, la rue de la Régence est percée, prolongeant un des axes diagonaux du parc. Elle longe l'église du Sablon pour aboutir sur la colline du *Galgenberg* qui accueillait autrefois les potences des condamnés. À cet emplacement est érigé un immense Palais de justice. Vers le nord, la rue Royale qui borde le parc est prolongée au-delà du Pentagone et longe un nouveau parc, le Jardin botanique. Cet axe se poursuit jusqu'à l'église royale Sainte-Marie, où il est prolongé plus localement vers la maison communale puis la gare de Schaerbeek. Au niveau de l'église royale Sainte-Marie, l'axe bifurque et traverse la vallée vers l'ouest pour aboutir

sur l'église Notre-Dame de Laeken, voisine de la résidence secondaire du roi. Ce système d'axes prend appui sur la ligne de crête naturelle et installe dans l'espace de la ville la division tripartite de l'État belge: juridique, religieux et politique dans la confrontation installée à travers le Parc de Bruxelles entre le Parlement et le Palais royal. La ville basse reste attachée aux fonctions commerciales et laborieuses avec l'implantation de la Bourse de commerce, des grands magasins, mais aussi de fabriques qui font de Bruxelles au 19e siècle la première ville industrielle de Belgique.

A ROYAL ROUTE — In 1831 Belgium gained its independence and Brussels became its capital. Place Royale and Brussels Park were at the origin of a vast project that instituted, through the organization of space, the order of this new state. To the south, Rue de la Régence was built, extending one of the park's diagonal paths. Running down by the Church of the Sablon, it terminated at the Galgenberg, the hill which used to be the site of the gallows fields. A colossal courthouse was built on this site. To the north, Rue Royale, which borders the park, was extended beyond the Pentagon, running alongside a new park, the Botanical Garden. This route extended as far as Saint Mary's Royal Church, where it continues more locally to the town hall and then to Schaerbeek station. At the level of Saint Mary's Royal Church, the route branches off and crosses the valley towards the west, ending at the Church of Our Lady of Laeken, which is adjacent to the king's secondary residence. This network of routes is based on the natural ridgeline. It establishes, in the space of the city, the Belgian state's tripartite division (judicial, religious and political) in the confrontation set up in Brussels Park between the Parliament and the Royal Palace. The lower town remained focused on trade and labour functions, with the creation of the Commodity Exchange and department stores as well as factories, which made Brussels the leading industrial city in Belgium in the nineteenth century.

View of Rue Royale from the Botanical Garden. *Brussels. View from above the Brussels-North Railway Station*, A. Guesdon, E. Noury, c. 1850.

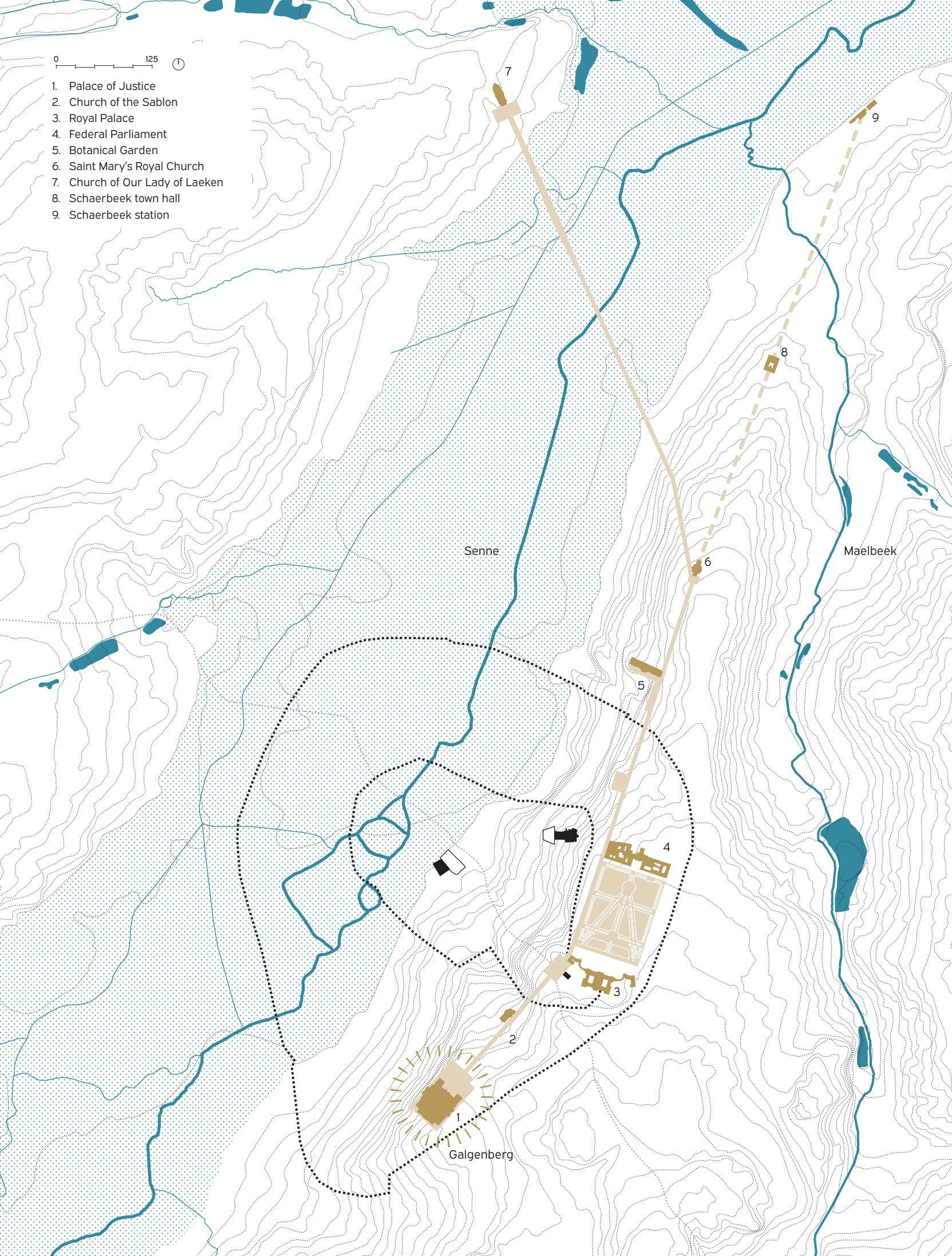
EEN KONINKLIJK TRACÉ — In 1831 wordt België onafhankelijk met Brussel als hoofdstad. Het Koningsplein en het Warandepark liggen aan de oorsprong van een groot project dat de inrichting van dit nieuwe land in de ruimte zal vastleggen. Naar het zuiden toe wordt de Regentschapstraat ontsloten, waardoor een van de diagonale assen van het park wordt verlengd en via de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Zavelkerk eindigt op de *Galgenberg*, de heuvel waar ooit de galg van de veroordeelden stond. Op deze plaats wordt een groot gerechtsgebouw opgetrokken. Naar het noorden toe wordt de Koningsstraat doorgetrokken tot buiten de Vijfhoek en langs een nieuw park, de Kruidtuin. Deze as loopt door tot aan de Koninklijke Sint-Mariakerk, vanwaar hij voortloopt tot aan het gemeentehuis en vervolgens tot aan het station van Schaarbeek. Ter

hoogte van de Koninklijke Sint-Mariakerk vertakt de as zich en doorkruist hij de vallei in westelijke richting, om uit te komen bij de Onze-Lieve-Vrouw-van-Lakenkerk, nabij de tweede residentie van de koning. Dit assensysteem is gebaseerd op de natuurlijke lijn van de heuvelrug en maakt de driedeling van de Belgische staat – juridisch, religieus en politiek – in de stad concreet in de confrontatie die tussen het Parlement en het Koninklijk Paleis ontstaat, over het Warandepark heen. De benedenstad blijft verbonden met handels- en arbeidsfuncties, met de vestiging van de Beurs, warenhuizen, maar ook fabrieken die in de 19de eeuw Brussel tot de belangrijkste industriestad van België maken.

0 125

1. Palace of Justice
2. Church of the Sablon
3. Royal Palace
4. Federal Parliament
5. Botanical Garden
6. Saint Mary's Royal Church
7. Church of Our Lady of Laeken
8. Schaerbeek town hall
9. Schaerbeek station

DES PANORAMAS — Une série d'esplanades s'installent sur ce Tracé royal. Elles servent tantôt de parvis aux institutions qui la bordent, tantôt de terrasses offrant des points de vue sur la ville. Depuis le sud, le Tracé royal offre une promenade panoramique qui s'égrène depuis la place Poelaert et son balcon sur Bruxelles. Elle se poursuit vers le square du Petit Sablon, la place Royale et le Parc de Bruxelles. À la hauteur de celui-ci, deux percées ouvrent sur la ville basse, les rues Baron Horta et Montagne du Parc. Plus loin, elle longe la place du Congrès et sa colonne commémorative. Au niveau du Jardin botanique, la vue se dégage largement vers la partie ouest de la ville. Enfin, au niveau du parvis de l'église royale Sainte-Marie, c'est Laeken que l'on peut apercevoir. Certaines de ces vues sont codifiées et préservées, notamment celle qui lie le balcon

du Palais royal et la flèche de l'hôtel de ville, réminiscence de l'équilibre né au Moyen Âge entre le pouvoir du prince et celui de la population laborieuse. Tous ces lieux qui s'accrochent à la corniche royale inventent des liaisons entre le haut et le bas de la ville : rampes du Palais de justice, aujourd'hui complétées par un ascenseur public, balcon du Mont des Arts, escalier monumental de la rue Baron Horta, escaliers néoclassiques de la Colonne du Congrès, remplacés par l'esplanade de la Cité administrative, et paliers successifs du Jardin botanique.

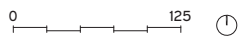
PANORAMAS — A series of esplanades were created along this Royal Route. They sometimes served as forecourts for the institutions established on the route and sometimes as terraces offering views of the city. From the south, the Royal Route offers a panoramic walk that stretches from Place Poelaert and its balcony overlooking Brussels, continuing towards Square du Petit Sablon, Place Royale and Brussels Park. Two roads at the level of the park lead to the lower town, Rue Baron Horta and Rue Montagne du Parc. Further on, the route runs along Place du Congrès and past its commemorative column. At the level of the Botanical Garden, the view opens up towards the west of the city. Lastly, Laeken can be seen from the square in front of Saint Mary's Royal Church. Some of these views have been codified and preserved, notably the one linking the balcony of the Royal Palace and the spire of the town hall, a reminder of the balance born in the Middle Ages between the prince's power and that of the working population. All these places that cling to the royal ledge establish links between the lower and upper parts of the city: the ramps of the Palace of Justice (today completed by a public lift), the balcony of the Mont des Arts, the monumental steps of Rue Baron Horta, the neoclassical steps of the Congress Column replaced by the esplanade of the Cité Administrative de l'État, and the successive levels of the Botanical Garden.

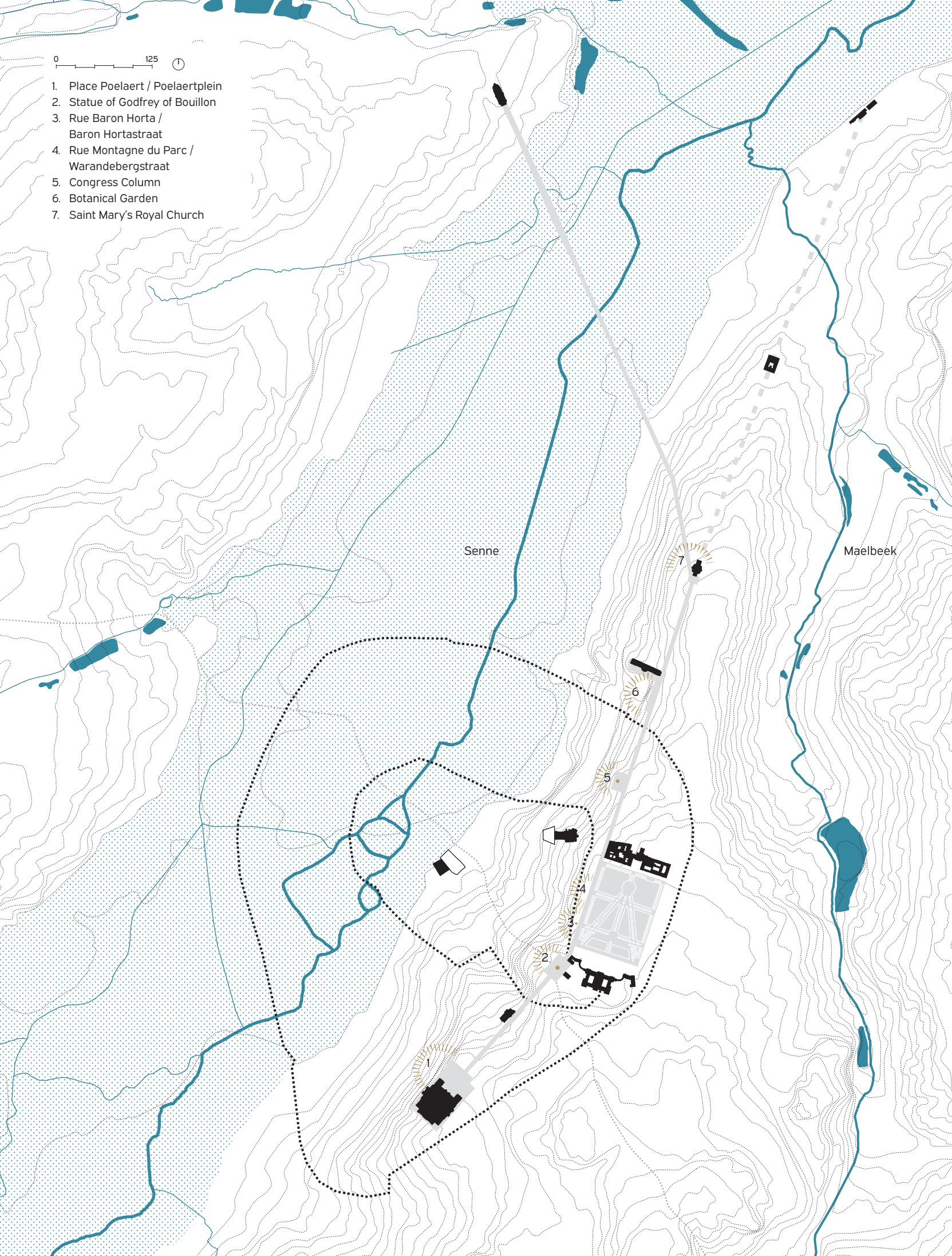
Rue Montagne du Parc. *Panorama from Rue Royale*, c. 1913.

PANORAMA'S — Op het Koninklijk Tracé komen een aantal esplanades. Soms dienen ze als voorplein voor de instellingen die eraan grenzen, soms als terrassen die een uitzicht bieden op de stad. Vanuit het zuiden biedt het Koninklijk Tracé een panoramische wandeling die start vanop het Poelaertplein en zijn balkon met uitzicht over Brussel. Vandaar gaat ze verder langs de Kleine Zavel, het Koningsplein en het Warandepark. Hier komen twee openingen uit op de benedenstad, de Baron Horta- en de Warandeborgstraat. Verderop loopt het parcours langs het Congresplein en zijn gedenkzuil. Bij de Kruidtuin opent het uitzicht zich naar het westelijk deel van de stad. Ten slotte komt, op het plein voor de Koninklijke Sint-Mariakerk, Laken in zicht. Sommige van deze uitzichten zijn gecodificeerd en bewaard gebleven, met name het uitzicht dat het balkon

van het Koninklijk Paleis verbindt met de torenspits van het stadhuis, een herinnering aan het evenwicht dat in de middeleeuwen ontstond tussen de vorstelijke macht en die van de werkende bevolking. Al deze plaatsen op het hooggelegen Koninklijk Tracé vormen verbindingen tussen de boven- en benedenstad: de hellingen van het Justitiepaleis, vandaag aangevuld met een publieke lift, het balkon van de Kunstberg, de monumentale trap van de Baron Hortastraat, de neoklassieke trappen van de Congreskolom, vervangen door de esplanade van het Rijksadministratief Centrum, en de opeenvolgende bordessen van de Kruidtuin.

1. Place Poelaert / Poelaertplein
2. Statue of Godfrey of Bouillon
3. Rue Baron Horta /
Baron Hortastraat
4. Rue Montagne du Parc /
Warandebergstraat
5. Congress Column
6. Botanical Garden
7. Saint Mary's Royal Church

CONCLUSION — Au-delà des pouvoirs juridique, religieux et politique, le Tracé royal a attiré et permis d'installer de manière pérenne une série d'institutions. La culture y siège en bonne place avec le conservatoire et des musées importants comme le Palais des Beaux-Arts (Bozar) ou les Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique. À côté de la religion catholique, d'autres se positionnent également comme la Grande Synagogue de Bruxelles. Les institutions bancaires y ont également pignon sur rue, notamment avec la Société Générale de Belgique qui vient, elle aussi, s'asseoir à la table des institués. C'est le cas également de l'administration qui, après la Seconde Guerre mondiale, s'institutionnalise dans la colossale Cité administrative de l'État. Enfin, certaines fonctions ont trouvé sur le Tracé royal de quoi renforcer leur prestige, comme par exemple

l'Hôtel Astoria, devenu, *de facto*, une institution elle-même.

Aujourd'hui, cette structure urbaine où s'accumulent les strates du temps et figée au cours des 19e et 20e siècles ne semble plus véhiculer les valeurs de notre société actuelle. Elle doit être repensée. Pour ce faire, elle doit être étudiée et comprise pour pouvoir être réinterprétée et projeter à nouveau dans l'espace ce qu'instituer signifierait aujourd'hui.

CONCLUSION — In addition to the judicial, religious and political powers, the Royal Route has attracted a number of institutions and made it possible for them to establish themselves on a permanent basis. Culture occupies prime locations, with the Royal Conservatory of Brussels and important museums such as the Centre for Fine Arts and the Royal Museums of Fine Arts of Belgium. Alongside Catholic institutions, other faiths are present too, including the Great Synagogue of Europe. Banking institutions are also well represented, notably with the Société Générale de Belgique, which also took a seat at the table of the instituted. This is also the case for the administration which, after World War II, became institutionalized in the state's colossal Cité Administrative. Lastly, through their location on the Royal Route, a number of functions have acquired great prestige, such as the Astoria Hotel, which became, *de facto*, an institution itself.

The Royal Route is an urban structure that grew over time and consolidated during the nineteenth and twentieth centuries. Today, it no longer seems to represent the current values of our society. It needs to be rethought. Therefore, it must be studied and understood so that it can be reinterpreted and can project back into space what it means to institute today.

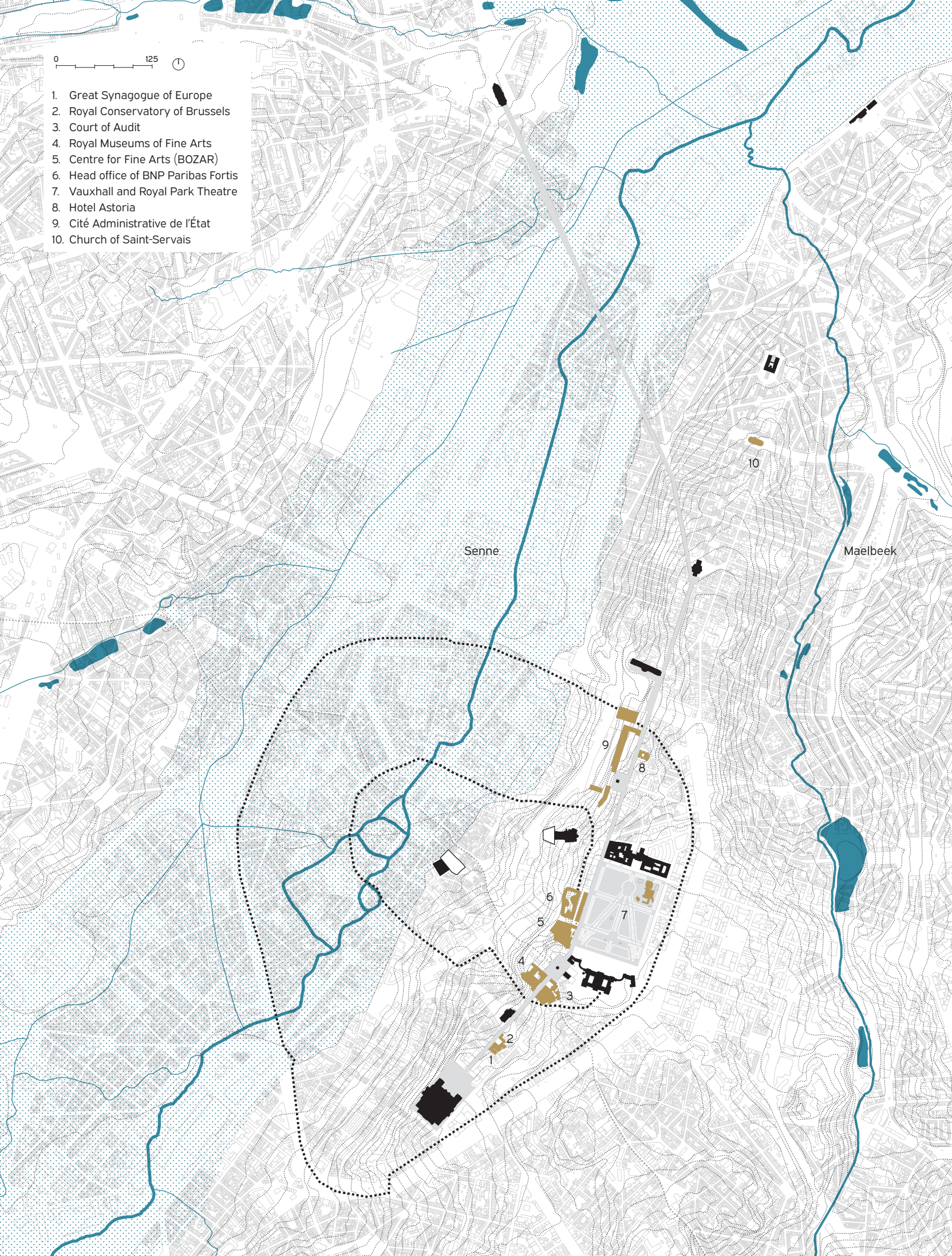

The urban structure solidified by new institutions.
Cité Administrative de l'État, 1988.

CONCLUSIE — Naast de juridische, religieuze en politieke machten, heeft het Koninklijk Tracé een reeks instellingen aangetrokken en een permanente basis gegeven. Zo kreeg cultuur een prominente plaats met het conservatorium en belangrijke musea zoals het Paleis voor Schone Kunsten (BOZAR) en de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België. Naast de katholieke kerk vinden we er ook andere religies terug, met bijvoorbeeld de Grote Synagoge van Brussel. Ook de bankinstellingen hebben er stevig voet aan de grond, met name de Generale Maatschappij van België, die hier mee aan de tafel van de instellingen zit. Dit is ook het geval voor de administratie, die na de Tweede Wereldoorlog werd geïnstitutionaliseerd in het kolossale Rijksadministratief Centrum. Ten slotte hebben bepaalde functies hun prestige kunnen versterken door zich te

vestigen op het Koninklijk Tracé, zoals Hotel Astoria, dat *de facto* een instelling is geworden.

Vandaag lijkt deze stedelijke structuur, die in de loop van de tijd is opgebouwd en in de 19de en 20ste eeuw vaste vorm heeft gekregen, niet langer de waarden van onze samenleving uit te dragen. Ze moet opnieuw worden uitgedacht. Ze moet worden bestudeerd en begrepen, om haar vervolgens opnieuw te interpreteren en in de ruimte te tonen wat institueren vandaag betekent.

0 125

1. Great Synagogue of Europe
2. Royal Conservatory of Brussels
3. Court of Audit
4. Royal Museums of Fine Arts
5. Centre for Fine Arts (BOZAR)
6. Head office of BNP Paribas Fortis
7. Vauxhall and Royal Park Theatre
8. Hotel Astoria
9. Cité Administrative de l'État
10. Church of Saint-Servais

Senne

Maelbeek